

ХИТОЙ ИҚТИСОДИЁТИГА ТЎҒРИДАН-ТЎҒРИ ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШ МЕХАНИЗМЛАРИНИНГ ЭВОЛЮЦИЯСИ ВА УЛАРНИНГ МАКРОИҚТИСОДИЙ КЎРСАТКИЧЛАРГА ТАЪСИРИ

Турсунхўжаев Акбархўжа Икромхўжа ўғли

Туран Халқаро Университети Иқтисодиёт йўналиши 1-босқич магистранти

Наманган шаҳри Қ.Мамарасулов кўчаси 10-Д уй

e-mail: akbgreatman070@gmail.com

Аннотация: Ушбу тадқиқот ишида Хитой Халқ Республикасида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар (ТТХИ)ни жалб этиш механизмларининг 1978-йилдан бугунгача эволюцияси, уларнинг институционал асослари ва макроиқтисодий натижаларга – ЯИМ ўсиши, экспорт, бандлик ва технологик янгиланишга – таъсири таҳлил қилинади. Манбалар асосида “миқдордан сифатга” ўтиш парадигмаси, манфий рўйхат ва Эркин саноат зоналар (ЭСЗ) роли изоҳланади.

Калит сўзлар: тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, манфий рўйхат, махсус иқтисодий зоналар, Хитой, технологик тарқалиш, макроиқтисодий таъсир

КИРИШ

Хитой Халқ Республикаси ислохотларининг илк босқичиданоқ ТТХИни иқтисодий ўсиш “катализатори” сифатида жойлаштиришга эътибор берди: 1979 йилги кўшма корхоналар тўғрисидаги қонун, 1980-йиллар Мизоҳ махсус иқтисодий зоналари (МИЗ), соҳалар бўйича тартибловчи каталоглар ана шу қайта қуришнинг “инфраструктураси”ни шакллантирди. Мазкур институтлар вужудга келтирган рақобатбардош муҳит, солиқ имтиёзлари, ерга эгалик ва божхона тартибларидаги енгилликлар, шунингдек, маҳаллий ҳокимиятларга берилган ҳаракат эркинлиги Хитойнинг глобал инвестиция харитасидаги ўрнини кескин ўзгартирди. Нолдан бошлаб барқарор Йирик инвестиция дастури (ЙИД) ўсаётган даврда ТТХИнинг ҳажмдан ташқари “сифат” параметрларига – технология, бошқарув компетенцияси, глобал қиймат занжирларига уланишга – интилиш эволюциянинг бош йўналишига айланди [1].

ТТХИни жалб этиш механизмларининг институционал эволюцияси босқичма-босқич амалга оширилди. Биринчи босқичда (1979–1991) кўшма корхоналар, МИЗ ва қўллаб-қувватлаш тизимлари ҳокимиятнинг “тадқиқотчи-амалиётчи” усулдаги экспериментлари орқали ишлаб чиқилди. Иккинчи босқичда (1992–2001) соҳалар бўйича тартибловчи каталоглар ва очик порт шаҳарлари формати ҳудудий кластерлашувни тезлаштирди. Учинчи босқичда (2001–2012) ЖСТга аъзо бўлиш натижасида миллий режим ва бозорга киришнинг шаффоф қоидалари мустаҳкамланди, ишлаб чиқаришнинг чуқурлашган кооперацияси шаклланди. Кейинги босқичда (2013–ҳозир) манфий рўйхат режими, Шанхай эркин савдо зонаси каби пилот лойиҳалар умуммиллий тартибга айланиб, 2020-йилги “Хорижий инвестициялар тўғрисида”ги қонун орқали ҳуқуқий кафолатлар янгиланди. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти (OECD) инвестиция сиёсатини баҳолаш экан, манфий рўйхат орқали “рухсат этиладиган барча нарса – очик” тамойилига ўтиш, маъмурий рухсатларни қисқартириш ва миллий режимни мустаҳкамлашни Хитойнинг таркибий ислохотларида асосий силжиш деб таъкидлайди [2]. Бу баҳолаш ТТХИ механизмларини соддалаштиришнинг трансакцион харажатларни камайтириш орқали киришни арзонлаштирганини кўрсатади.

ТТХИнинг макроиқтисодий натижалари тизимли тарзда кўринади: ЯИМ ўсишининг суръатлари, саноатдаги меҳнат унумдорлиги, экспортнинг рақобатбардошлиги ва

шаҳарлашув. Хусусан, Хитойда ишлаб чиқариш базаларининг экспорториентирлашуви ва импорт қилинадиган комплектлар асосидаги қайта ишлаш савдоси Ғарбий ва Шимолий Америка бозорларига чуқур интеграцияланди. Кенг қамровли таркибий ўзгаришлар тўғрисидаги фундаментал тадқиқотлар ТТХИнинг кумулятив таъсирини – капитал шаклланиши, технологик тарқалиш, инсон капиталига бўлган талаб ва логистика инфратузилмасининг янгиланиши орқали – тавсифлайди [3]. Бу манбаларда ТТХИ “дарвоқе фақат капитал эмас, балки ташкилий ноу-хау ва глобал тармоқларга уланиш” сифатида талқин қилиниши, макро кўрсаткичларда кросс-канал таъсирлар (масалан, экспорт-ишлаб чиқариш-технология) пайдо бўлишини тушунтиради.

Хитой тажрибасида МИЗ ва ЭСЗлар “маҳаллий экспериментлар – умуммиллий масштаблаш” моделида ишлади. Муниципалитет даражасидаги далиллар СЭЗ очилиши натижасида ишлаб чиқариш ҳажми, инвестиция ва бандликнинг сезиларли ўсишини, ҳудудлараро ижобий таъсирлари орқали қўшни туман ва шаҳарларга ҳам тарқалишини кўрсатган. Жадаллашган экспорт ва ташқи капитал оқимлари маҳаллий бюджет даромадларини ҳам оширган, бу эса инфратузилмага қўшимча сармояга айланган. Шу билан бирга, СЭЗлар орқали тестдан ўтган соддалаштирилган божхона ва валюта режими кейинчалик мамлакат даражасида жорий этилгани, механизмлар узлуксиз янгиланиб борганини англатади [4]. Бу натижалар СЭЗларнинг “политика инкубатори” сифатидаги вазифасини ва инвестиция муҳитининг босқичма-босқич стандартлашувини илмий жиҳатдан мустаҳкамлайди.

ТТХИнинг технология ва унумдорликка таъсири масаласида фирма-даража далиллари муҳим. Чуқур эмпирик таҳлиллар хорижий капитал иштирокидаги корхоналарда меҳнат унумдорлиги ва иш ҳақлари юқорироқ эканини, айрим тармоқ ва ҳудудларда ички корхоналарга тарқалувчи билим-спилловерлар мавжудлигини аниқлайди. Бироқ бу таъсирлар бир хил эмас: институтчионал чекловлар, корхона ўлчами, маҳаллий таъминотчилар тармоқларининг ривожланганлиги каби омиллар натижани белгилайди. Демак, “сифатли ТТХИ”ни жалб қилиш фақат имтиёзлар эмас, балки бозорга кириш шаффофлиги, интеллектуал мулк ҳимояси ва рақобат сиёсатига таянади [5]. Макроиктисодий кесимда бу фирма-даража самаралари умумий омиллар унумдорлигини ошириш ва экспортда қиймат қўшиш улушининг ўсиши орқали намоён бўлади.

Сўнгги ўн йилликда Хитой ТТХИни “микдордан сифатга” ўтказишга катта эътибор қаратди: юқори технология, яшил энергия, хизматлар секторини очиш, тадбиркорлик муҳитини такомиллаштириш. Ҳозирги глобал инвестиция конъюнктурасида чуқур диверсификация ва геоиктисодий хатарлар шароитида Хитойга келаётган ТТХИ таркибида қайта саноатлашув, ички бозор учун илғор хизматлар ҳам ўсмоқда. Жаҳон инвестиция ҳисоботлари Хитойнинг дунёнинг энг йирик қабул қилувчи мамлакатларидан бири сифатидаги ўрнини сақлаган ҳолда, таркибий жиҳатдан инновацияга мойил соҳаларга кириш кенгаяётганини қайд этади [6; 7]. Бу тенденциялар макро кўрсаткичларда ЯИМнинг хизматлар секторидаги улуши ошиши, энергия самарадорлиги ва тадқиқот ва ривожланиш (R&D) сарфларининг кўпайиши орқали акс этмоқда. Шу билан бирга, механизмлар эволюциясида мувозанат муаммолари кузатилган: ҳудудий номуносивбликлар, айрим тармоқларда ички корхоналарнинг сиғишиб чиқиши хавфи, экологик чекловлар. Солиқ имтиёзлари ва ер ресурсларига эга бўлиш шартларини изчил тартибга солиш, рақобат сиёсатини кучайтириш ва давлат кўмаги элементларини нейтраллаштириш каби чоралар “ишлаб чиқаришни арзонлаштириш” эмас, “инновацияни арзонлаштириш” тамойилига ўтишни таъминлайди. Институтчионал мустаҳкамлашув – бир дарча (one-stop) хизматлари, манфий рўйхатнинг қисқариши, тармоқларга нейтрал ёндашув – трансакцион харажатлар ва ноаниқликни камайтиб, ТТХИнинг узоқ муддатли макро самарасини оширади [2; 6].

Ташқи савдо ва тўлов баланси кўрсаткичларида ТТХИнинг ўрни алоҳида. Қайта ишлаш савдоси орқали импорт-экспорт занжирларининг ташкил этилиши 2000-йилларда ҳисоб-

китоблар балансига салмоқли таъсир кўрсатган; валюта захиралари ўсиши макро барқарорликни қувватлаган бўлса-да, ички талабга суяниб ўсиш стратегиясида импорт таркиби ва қиймат занжирида юқори босқичларга кўтарилиш масаласи долзарб бўлиб қолади. Бунда ТХИнинг янги авлоди — билимга сиғимли тармоқларда, маҳаллий таъминотчилар билан чуқур интеграция асосида — юқори қўшилган қийматни мамлакат ичида ушлаб қолишга хизмат қилади [3; 6]. Шу маънода, механизмлар эволюцияси фақат “ким келади?” эмас, “қандай алоқаларни қуриш?” деган саволга жавоб топишга қаратилди.

Хитой тажрибасининг сиёсий имтиёзлари. Биринчидан, СЭЗ ва ЭИЗ – қонунчилик ва маъмурий тартибларни синовдан ўтказиш майдони. Иккинчидан, манфий рўйхат орқали “асосий қоида – очиклик”, истиснолар аниқ санаб ўтилади. Учинчидан, ТТХИни маҳаллий таъминотчилар, илм-фан ва кадрлар тайёрлаш тизими билан боғловчи дастурлар технология тарқалишининг зарур шартидир. Тўртинчидан, солиқ имтиёзларини қисқартира бориб, ҳуқуқий аниқлик ва барқарор “ойна принциплари”ни кучайтириш узоқ муддатли қарорлар учун кўпроқ аҳамиятлидир [1; 2; 5]. Бу омиллар биргаликда макро даражада барқарор ўсиш, микро даражада эса унумдорлик ва рақобатбардошликни оширишга хизмат қилади.

ХУЛОСА

Хитойда ТТХИни жалб этиш механизмлари экспериментал СЭЗ моделидан манфий рўйхат ва замонавий ҳуқуқий кафолатларгача босқичма-босқич эволюция қилди. Бу эволюция ТТХИнинг нафақат ҳажми, балки сифати – технология, бошқарув, хизматлар ва яшил тармоқлар – бўйича ҳам кескин янгиланишини таъминлади. Макроиктисодий кўрсаткичларда бу ЯИМ ўсиши, экспорт рақобатбардошлиги, бандлик ва умумий омиллар унумдорлигининг ошиб бориши орқали намоён бўлди. Кейинги давр учун асосий вазифа – инвестиция муҳитини янада нейтрал ва шаффоф қилиш, илм-талаб тармоқларда локал интеграцияни чуқурлаштириш ва ҳудудий номутаносибликларни қисқартиришдир. Шунда ТТХИ иқтисодиётнинг янги сифат босқичига ўтишда уларнинг узоқ муддатли барқарор драйвери бўлиб қолади.

Фойдаланилган адабиётлар (ГОСТ 7.1–2020):

1. Naughton B. The Chinese Economy: Transitions and Growth. Cambridge, MA: MIT Press, 2007. — 520 p.
2. OECD. OECD Investment Policy Reviews: China 2010. Paris: OECD Publishing, 2010. — 208 p.
3. Brandt L., Rawski T. G. (eds.). China's Great Economic Transformation. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. — 912 p.
4. Wang J. The Economic Impact of Special Economic Zones: Evidence from Chinese Municipalities // Journal of Development Economics. 2013. Vol. 101. P. 133–147.
5. Hale G., Long C. Are There Productivity Spillovers from Foreign Direct Investment in China? // Journal of International Economics. 2011. Vol. 85, No. 1. P. 1–14.
6. UNCTAD. World Investment Report 2023: Investing in Sustainable Energy for All. New York; Geneva: United Nations, 2023. — 240 p.
7. Михеев В. В. Китайская модернизация: уроки для России. Москва: Московский центр Карнеги, 2006. — 208 с.